

Neka obilježja preporodnog razdoblja nacionalnog pokreta u Varaždinu (1838. - 1848.)

Ivančica Jež, prof.
Osnovna škola "Veliki Bukovec", Veliki Bukovec
ivancica.jez@skole.hr

Primljeno: 10. 11. 2010.
Prihvaćeno: 11. 02. 2011.
Izvorni znanstveni rad/
Original scientific paper
UDK 94(497.5 Varaždin)"18":027(091)

Sažetak

Autorica nastoji primjenom Hrochovog modela periodizacije nacionalnog pokreta problematizirati preporodno razdoblje nacionalne integracije u Varaždinu. U tom kontekstu postavlja sljedeće istraživačke ciljeve: određivanje vremenskog okvira navedenog razdoblja, utvrđivanje društvenih struktura njegovih nositelja, analiza sadržaja domoljubnih aktivnosti i odnos prema nacionalno-integracijskom središtu. Posebnu pažnju posvećuje osnivanju i djelovanju prvog nacionalnog društva u preporodnom razdoblju na hrvatskom prostoru, varaždinskog "Društva narodnog" kao organizacijskog središta domoljubnih nastojanja. Rad se temelji na arhivskom i tiskanom građivu koje se odnosi na odabranu tematiku.

Ključne riječi: nacionalni pokret, Ilirski pokret, narodna čitaonica, Varaždin, 19. stoljeće

Uvod

Za razliku od vladajućih europskih nacija koje su proces nacionalne integracije provele prema klasičnom francuskom modelu, "mali"¹ europski narodi, a napose slavenski narodi unutar Habsburške Monarhije, u nacionalne integracijske tokove ušli su politički razjedinjeni, s nepotpunom socijalnom strukturom i nemogućnošću nesmetane izgradnje nacionalne države, standardnog književnog jezika, kulturnih, gospodarskih i prosvjetnih institucija. Pri tome su bili izloženi "odnarođivanju" od strane vodećih slojeva vladajućih nacija što se na različitim prostorima iskazivalo kao germanizacija, mađarizacija i talijanizacija. Upravo zbog specifičnih povijesnih okolnosti, u procesima nacionalne integracije tih naroda bila je neophodna preporodna etapa koja je ubrzavala tokove nacionalne integracije najviših društvenih slojeva i omogućila izgradnju nacionalnih institucija neophodnih društvu na prijelazu iz tradicionalnog, feudalnog u (proto)moderno

---

¹ Pod pojmom "mali narod" smatramo "tehnički", tj. "etički neutralni" termin kojim se označava neravnopravni politički i kulturni položaj članova jedne etničke skupine u odnosu na "politički narod".

društvo.² Takvom tipu nacionalne integracije, uz određene posebnosti, pripadao je i hrvatski narod. Na proces zamišljanja, oblikovanja i razvoja hrvatske nacije utjecali su brojni dezintegracijski čimbenici uzrokujući njegov diskontinuitet pa čak i određenu stagnaciju. Takva su obilježja imali sljedeći čimbenici: ispresijecanost hrvatskog povijesnog i etničkog prostora političkim granicama Habsburške Monarhije, Mletačke Republike i Osmanskog Carstva; stvaranje zasebnih političko-teritorijalnih jedinica s različitim ekonomsko-društvenim strukturama; postojanje duboko polariziranih prednacionalnih zajednica, partikularizama, kulturne i jezične različitosti; nedostatna urbanizacija; "odnarođivanje" od strane vodećih nacija itd.³

Zbog brojnosti i iznimne složenosti nabrojanih dezintegracijskih čimbenika moguća metoda u istraživanju hrvatskog nacionalnog pokreta je primjena Hrochovog modela periodizacije nacionalno-integracijskih procesa koji jasno razlikuje tri etape: Etapa A je početak nacionalnog buđenja određene intelektualne skupine koja se bavi jezikom, kulturom i poviješću nevladajućeg naroda, ali s malim utjecajem na društvo u cjelini (predpreporodna etapa). Etapa B je razdoblje domoljubne agitacije u tijeku procesa nacionalnog osvješćivanja koju predvode istaknuti pojedinci s ciljem širenja nacionalne ideje, ali s ograničenim utjecajem na šire slojeve (preporodna etapa). Etapa C je doba masovnog nacionalnog pokreta (etapa nacionalizacije masa). Nacija se definira kao velika društvena grupa koja je oblikovana u povijesnom vremenu, a obilježava je kombinacija više vrsta objektivnih odnosa: kulturnih, gospodarskih, vjerskih, političkih, jezičnih i geografskih. Za vrijeme svog oblikovanja nacija stvara integracijsku ideologiju u obliku nacionalne svijesti koja je neophodna u razvoju nacionalnog pokreta.⁴

² Miroslav HROCH, *From National Movement to the Fully-formed Nation: The Nation-building Process in Europe*, London-New York, 1996., 79-97.

³ Nikša STANČIĆ, Hrvatski narodni preporod 1790.-1848., u: *Katalog izložbe*, MUO Zagreb, 1985., 1-30; Nikša STANČIĆ, *Hrvatska nacija i hrvatski nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2002., 71-107; Arnold SUPPAN, *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj /1835-1918./*, Zagreb, 1999., 25 -75.

⁴ Miroslav HROCH, češki povjesničar, utvrdio je pojmove koji odgovaraju razvoju "malih nacija". U istraživanju problema društvenih struktura kao temeljnog sklopa u procesu nacionalne integracije koristio je kvantitativnu metodu. Iz njegove komparativne analize određenih elemenata integracije nekih "malih nacija" nastao je "model etapa" u procesu nacionalne integracije. (Miroslav HROCH, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas, Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*, Praha, 1968., Miroslav HROCH, *Oblikovanje modernih nacija i nacionalni pokret 19. stoljeća*, u: *Časopis za suvremenu povijest* 1(1979.), 23-40; Miroslav HROCH, *The Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of Social Composition of Patriotic Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, Cambridge, 1985.; Miroslav HROCH, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi. Komparativna analiza društvenog sastava patriotskih grupa malih europskih naroda*, Zagreb, 2006.).

Odlučna etapa u procesu nastanka nacije je razdoblje narodnog preporoda (etapa B) koja je ujedno i tema ovog istraživanja, a ono je ograničeno na mikrohistorijsku razinu (grad Varaždin). Unutar navedene problematike postavljeni su sljedeći istraživački ciljevi: određivanje vremenskog okvira preporodnog razdoblja, utvrđivanje društvenog sastava njegovih nositelja, analiza sadržaja domoljubnih aktivnosti i odnos prema nacionalno-integracijskom središtu.

Iako je u hrvatskoj historiografiji prisutan gotovo polustoljetni interes za istraživanje nacionalno-integracijskih ideologija, ne postoji studija koja bi valorizirala ulogu Varaždina u tim procesima i tom problemu pristupila u njegovoj sveobuhvatnosti. Istraživači su se, prije svega, bavili čitaoničkim pokretom koji se u Varaždinu razvijao od 1838., a radovi su bili publicirani prigodom velikih obljetnica.⁵ Pojedini su autori razdoblju prve polovice 19. stoljeća nastojali pristupiti s aspekta kulturne, gospodarske i socijalne historije dajući vrijedne podatke ovom istraživanju.⁶

Uz relevantnu literaturu, novine i časopise, posebna pažnja posvećena je dosad neobjavljenoj i neistraženoj arhivskoj građi koja je pohranjena u: Državnom arhivu Varaždin, odabranim arhivskim fondovima i zbirkama u knjižnicama - Knjižnica i čitaonica "Metel Ožegović" Varaždin i NSK Zagreb.

Osnovne značajke razvoja grada Varaždina (druga polovica 18. i početak 19. stoljeća)

Zahvaljujući svojem geoprometnom položaju na križištu povijesnih putova koji su povezivali istok sa zapadom, odnosno sjever s jugom,⁷

⁵ Vanda MILČETIĆ, Jubilej kojim se ponosimo - dvanaest decenija Gradske knjižnice, u: *Varaždinske vijesti*, 634 (24. IV. 1958.); Vanda MILČETIĆ, Poziv na osnivanje "Ilirskog čitanja Društva" u Varaždinu, u: *Zagorski kalendar*, Zagreb, 1958.; Marijan KRAŠ, Neka poglavlja djelovanja Ilirske čitaonice u Varaždinu i njezin razvitak prema suvremenoj knjižnici, u: Čitaonički i knjižnički pokret u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću, Pula, 1996., 9-20; Ivan CESAR, Ilirci u Varaždinu, u: *Varaždinski zbornik*, Varaždin, 1983., 359-366; Ivančica JEŽ, Varaždinsko "Društvo narodno" – prva hrvatska narodna čitaonica (1838. – 1848.), u: *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 53 (2010), br. 1, 120-131.

⁶ Miroslava DESPOT, O privredi grada Varaždina u prvoj polovici 19. stoljeća, u: *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, knjiga 5, Zagreb, 1963., 107-123; Krešimir FILIĆ, Život i prilike grada Varaždina od godine 1840-1860, u: *Varaždinska realna gimnazija u školskoj godini 1928-1929*, Varaždin, 1929.; Mira ILIJANIĆ, Prilog istraživanju kulturne povijesti Varaždina, u: *Prilozi historiji Varaždina*, Varaždin, 1967., 5-38; Ljerka ŠIMUNIĆ, Varaždin početkom 19. stoljeća, u: *Gimnazija-SC Gabrijel Santo 1636-1986*, Varaždin, 1986., 17-25.

⁷ Veliku važnost za Habsburšku Monarhiju predstavljao je trgovački pravac koji je iz alpskog prostora vodio kopnom i rijekama: Savom, od Ljubljane preko Zagreba i Dravom, preko Varaždina, Osijeka i Vukovara do Zemuna gdje se spajao na važnu komunikaciju koja je povezivala zapadnu i srednju Europu s moravsko-varždarskom dolinom, tj. sa Solunom i Carigradom.

jenjavanju osmanske opasnosti 1750-ih godina, trgovinskom otvaranju Osmanskog Carstva i gospodarskoj aktivizaciji glavnih središta Habsburške Monarhije Varaždin se razvio u jedno od značajnijih gradskih središta sjeverne Hrvatske. Odlukom Marije Terezije 1767. postao je sjedištem bana i novoosnovanog Kraljevskog vijeća (Consilium regium), prve hrvatske zemaljske vlade.⁸ Ta je politička odluka donijela Varaždinu velike promjene, napose u urbanističkom izgledu grada, gospodarskoj i socijalnoj strukturi stanovništva.⁹

Katastrofalan požar u Varaždinu 25. travnja 1776. naglo je zaustavio i znatno usporio očekivanu urbanizaciju,¹⁰ politički, gospodarski i društveni razvoj. Odlaskom bana i kraljevskih vijećnika Varaždin je ostao pokrajinski, obrtničko-trgovački grad, sa znatnim udjelom poljoprivrednog stanovništva u socijalnoj strukturi grada.¹¹ Tek sredinom 1780-ih godina bilježimo pozitivne urbanizacijske pomake koji su, prije svega, izraženi u varaždinskim predgrađima.¹² O određenom gospodarskom oporavku u posljednjem desetljeću 18. stoljeća svjedoči znatna graditeljska aktivnost. Izgrađena su nova monumentalna zdanja, primjerice, palača upravitelja varaždinske pošte Franciscusa Herczera na Franjevačkom trgu, palača Nitzky te obnova pročelja palače Patačić-Putar.¹³

Prestanak turske opasnosti, demografski rast, urbanizacija predgrađa, migracijska kretanja stanovništva i intenziviranje gospodarske djelatnost nametnuli su novi arhitektonsko-urbanistički razvoj Varaždina. Godine 1807. počelo je rušenje gradskih zidina, sustavna izgradnja bivših predgrađa i njihovo stapanje u jedinstvenu urbanističku cjelinu.¹⁴

Geopolitički položaj hrvatskih zemalja na granici između Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije pretvorili su hrvatski prostor 1750-ih godina u područje tranzitnog prometa. Domaći trgovci nastojali su iskoristiti novonastalu situaciju uključivanjem u tranzitne trgovinske tokove domaće proizvode, proizvode slovenskih zemalja, južne Ugarske, Bosne i Srbije. Stečeni kapital ulagao se, najčešće, u manufakturnu proizvodnju,

⁸ Ferdo ŠIŠIĆ, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb, 1962., 329.

⁹ Kulturu življenja vodeće političke elite u Varaždinu opisao je grof Adam Oršić u svojim memoarima nazvanši Varaždin "mali Beč". *Historijska čitanka za hrvatsku povijest I*, ur. Jaroslav ŠIDAK, Zagreb, 1952., 166).

¹⁰ O intenzitetu i opsegu građevinske djelatnosti u postpožarnom razdoblju u Varaždinu vidi u: Ivy LENTIĆ-KUGLI, Požar i njegove posljedice s naročitim osvrtom na graditeljstvo Varaždina u XVIII. stoljeću, u: *Varaždinski zbornik*, Varaždin, 1983., 203; Ivy LENTIĆ-KUGLI, *Varaždin nakon požara 1776.*, Zagreb, 1973., 19.

¹¹ Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, *Stanovništvo Banske Hrvatske. Demografska slika Banske Hrvatske u kontekstu društveno-povijesnih promjena od 1850. do 1910.*, Zagreb, 2009., 65-66.

¹² I. LENTIĆ-KUGLI, (1983.), 203.

¹³ I. LENTIĆ-KUGLI, (1983.), 205-206.

¹⁴ I. LENTIĆ-KUGLI, *Povijesna urbana cjelina grada Varaždina*, Zagreb, 1977., 63.

naročito nakon 1840. kada je Ugarski sabor ukinuo monopol cehova pa je i trgovcima bilo omogućeno otvaranje manufaktura bez posebnih licenci.¹⁵ U Varaždinu, u prvoj polovici 19. stoljeća, nalazimo više pokušaja osnivanja manufakturnih radionica koje su prerasle okvire obrtničke proizvodnje. Za navedeno razdoblje postoje podaci o 14 manufaktura s dominantnim trgovačkim kapitalom i domaćom radnom snagom.¹⁶ Najdulje je poslovala predionica svile koja je bila pod upravom varaždinskog Magistrata. Početak njezina rada datira u 1787. godinu, međutim, zbog određenih teškoća on je više puta obustavljan. Novo razdoblje za svilanu počelo je 1826. kada ju je preuzela bečka tvrtka Hoffmann i drug.¹⁷

Prvu veću tekstilnu manufakturnu radionicu osnovao je varaždinski trgovac Nikola Tomasi 1846., ali je već sljedeće godine prekinula proizvodnju. Suknara je bila interesantna zbog visoke produktivnosti rada. Učinak jednog radnika u predionici bio je jednak učinku rada 60 prelja zajedno.¹⁸ Godine 1827. počela je s radom manufaktura cikorije Karla Gerdesa iz Lübecka proizvedeći visoko kvalitetan nadomjestak za kavu koji se prodavao u Beču. 1840-ih godina manufaktura je bila u vlasništvu braće Tomasi, ali joj se, nakon 1842. godine, izgubio svaki trag.¹⁹ Krajem 18. stoljeća u Varaždinu i okolici osnovani su prvi pogoni za preradu duhana u Hrvatskoj, prvenstveno domaćim trgovačkim kapitalom.²⁰

Navedeni pokušaji pokretanja manufakturne proizvodnje, iako skromnog značaja i brzog gašenja, ipak su povoljno djelovali na razvoj društvene i gospodarske strukture grada Varaždina i njegove okolice. Realno gledajući, zbog nerazvijenosti domaćeg tržišta, prevladavanja naturalnog gospodarstva na selu i snažne konkurencije kvalitetnije, jeftinije i carinama manje opterećene austrijske i ugarske robe, veći uspjeh nije se ni mogao očekivati.

U društvenom životu Varaždin je u prvoj polovici 19. stoljeća predstavljao sredinu stoljetne tradicije "kajkavskog horvatstva", sa snažnim njemačkim utjecajem koji se očitovao u upotrebi njemačkog jezika kao sredstva komunikacije društvene elite: bogatog trgovačkog građanstva,

¹⁵ N. STANČIĆ, (1985.), 6.

¹⁶ O gospodarskom razvoju Varaždinske županije i grada Varaždina vidi u: Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, *Industrijski razvoj Varaždina do 1941. u: Varaždinski zbornik*, Varaždin, 1981., 277-278; Miroslava DESPOT, *O privredi grada Varaždina u prvoj polovini XIX. stoljeća*, ZHI JAZU 5, Zagreb, 1963., 107-123; Rudolf BIČANIĆ, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji (1750.-1860.)*, Zagreb, 1951., 214; Igor KARAMAN, *Industrijalizacija građanske Hrvatske (1800-1941)*, Zagreb, 1991., 35, 213.

¹⁷ M. DESPOT, (1963.), 110-113.

¹⁸ M. DESPOT, (1963.), 116; I. KARAMAN, (1991.), 35.

¹⁹ M. DESPOT, (1963.), 118.

²⁰ Z. ŠIMONČIĆ-BOBETKO, (1981.), 277-278.

većinom njemačkog porijekla, činovnika, njemačkih časnika, ali i mlade hrvatske građanske inteligencije koju su privlačili njemački književnici romantizma: Johann Wolfgang Goethe, Friedrich Schiller, Novalis, Heinrich von Kleist i dr. čime se stvarao poseban odnos prema njemačkom jeziku. Čitale su se njemačke novine, a 1827. godine Ladislav Ebner, varaždinski gradski vijećnik i gradski sudac, izdao je prvu povijest grada Varaždina pod nazivom: *Historisch-statistisch-topographische Beschreibung der Konigl. freystadt Varasdin*.²¹ Također, u Streljačkom društvu, elitnom okupljalištu bogatog varaždinskog građanstva i plemstva, utemeljenom 1819., komuniciralo se isključivo njemačkim jezikom.²² Značajan poticaj razvoju društvenosti 1820-ih godina doprinijelo je utemeljenje Muzičkog društva i Muzičke škole, otvaranje Redutne dvorane koja je najčešće bila iznajmljivana za plesne i kazališne priredbe. Te prve javne kazališne predstave bile su prikazivane na njemačkom jeziku, u izvođenju stranih putujućih kazališnih društava iz Graza, Maribora, Celja i Ptuja.²³

Na temelju iznijetih razvojnih obilježja Varaždina na prijelazu 18. u 19. stoljeće vidljivo je da je stanoviti proces urbanizacije, intenziviranje gospodarskih odnosa, proces društvene stratifikacije, odnos pojedinih skupina domoljubne orijentacije prema njemačkom jeziku kao sredstvu komunikacije društvene elite učinila Varaždin aktivnim područjem nacionalnog pokreta koji zbog ograničenja na jezično-kulturni program nije imao odjeka među širim slojevima društva.

Etapa A - pripremno razdoblje nacionalnog pokreta u Varaždinu

U vrijeme kada je Francuska revolucija istaknula načelo nacije, na prostoru srednje Europe nisu postojale društveno-političke strukture koje bi mogle afirmirati ideju o naciji kao homogenoj političkoj zajednici svih građana. U takvim okolnostima jedini mogući nacionalno-integracijski okvir djelovanja bio je jezično-kulturni (srednjoeuropski) model nacionalne ideologije.²⁴ Zamisao o jezično-kulturnom identitetu nacije našla je temelje u duhovnom ozračju predromantizma i romantizma, učenju o izvornosti puka i njegovog jezika, u humboldtovsko-herderovskoj ideji o značenju jezika kao bitnog obilježja etničkog identiteta i u mladoj

²¹ Rudolf HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, Varaždin, 1993., 281.

²² R. HORVAT, (1993.), 285-286.

²³ Mira ILIJANIĆ, Prilog istraživanju kulturne povijesti Varaždina, u: *Prilog historiji Varaždina*, Varaždin, 1967., 33; Ljerka ŠIMUNIĆ, Varaždin početkom 19. stoljeća, u: *Gimnazija - SC Gabrijel Santo 1636.-1986.*, Varaždin 1986., 3.

²⁴ N. STANČIĆ, (2002.), 27-42; Benedict ANDERSON, *Nacija: zamišljena zajednica*, Zagreb, 1990., 42-50.

slavenskoj filologiji koja je unutar velikih jezičnih skupina klasificirala po srodnosti jezike, narječja i podnarječja. Takvo shvaćanje jezika bila je zapravo diferencijacijska odrednica prema pripadnicima drugih nacija.²⁵ Stoga je u preporodnoj etapi nacionalno-integracijskih procesa važno pratiti pojavu istaknutih pojedinaca prosvjetiteljske orijentacije koji su u svojem djelovanju bili motivirani prvenstveno nacionalnom idejom - zahtjevom za afirmacijom i standardizacijom narodnog jezika i nacionalne kulture. Zbog značaja svoje djelatnosti u obrani i očuvanju hrvatskog identiteta, možemo ih nazvati "pretečama" preporoda. Tu su ulogu u Varaždinu imali kajkavski književnici prve polovice 19. stoljeća: Anton Rožić²⁶ (1787. - 1848.), Tomaš Mikloušić²⁷ (1767. - 1833.), Jakob Lovrenčić²⁸ (1787. - 1842.), Franjo Strehe²⁹ (1777. - 1841.), Matija Jandrić³⁰ (1778. - 1828.) i dr.

Velike zasluge za razvoj preporodnog pokreta u Varaždinu pripadaju Gimnaziji, obrazovnoj instituciji koja je razvijala poseban odnos prema narodnom jeziku, književnosti i povijesti. U tom kontekstu možemo promatrati odnos učenika i profesora prema učenju mađarskog jezika koji je primjenom saborskog zaključka iz 1791. uveden u gimnazijski program školske godine 1792./1793. kao "neobligatni" predmet. Ni mogućnost dođele stipendija onim učenicima koji će učiti mađarski jezik, naravno, uz vidljiv napredak i dobre ocjene, kao ni dobivanje prestižne stipendije za studij u Pešti (školske godine 1801./1802.) nisu bili dovoljna motivacija za učenje mađarskog jezika.³¹ 1820-ih godina u Gimnaziji su se odvijala predavanja osnove hrvatskog jezika o čemu svjedoči tiskanje male knjižice pod naslovom: "Pervi temelji đaćkog jezika za početnike vu domordnom van dani po Antonu Rosich" iz 1821.³² Također, u razdoblju između 1820. i 1830. među učenicima Gimnazije nalazimo jezgru budućeg Ilirskog pokreta: Dragutina Rakovca, Antuna Nemčića, Ivana Kukuljevića Sakcinskog

²⁵ N. STANČIĆ, (2002.), 27-31.

²⁶ O Antonu Rožiću vidi u: *Znameniti i zaslužni Hrvati*, Zagreb, 1990., 231.

²⁷ Tomaš Mikloušić bio je jedan od rijetkih svećenika u varaždinskom kraju koji se odazvao pozivu biskupa Maksimilijana Vrhovca iz 1813. na sakupljanje narodnog blaga. LJ. ŠIMUNIĆ, (1986.), 17-25.

²⁸ Lovrenčićevo djelo "Petrica Kerempuh iliti čini i življenje prokšenog", tiskano u Varaždinu 1838., doživjelo je čak deset izdanja. Đuro ŠURMIN, *Povijest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1898., 142-145.

²⁹ Franjo Strehe, prevodilac i organizator predstava sjemenišnog teatra na Kaptolu. Njegovi prijevodi s njemačkog i francuskog jezika predstavljaju dokaz bogatstva, zrelosti i vitalnosti kajkavskog jezičnog medija. *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, 2000., 674.

³⁰ Matija Jandrić, dramatičar i crkveni pisac. Njegov prijevod Goldonijeve komedije "Il vero amico" doživjelo je niz kazališnih izvedbi. (*Leksikon hrvatskih pisaca*, 305).

³¹ Krešimir FILIĆ, Povijest Varaždinske gimnazije, u: *Spomenica Varaždinske gimnazije 1636-1936*, Varaždin, 1937., 78-79.

³² Antun GOLUB, Tiskare u Varaždinu od 17. do kraja 19. stoljeća, u: *Godišnjak gradske knjižnice i čitaonice "Metel Ožegović"* br. 1., Varaždin, 1995., 136.

i Ljudevita Gaja. Gaj je bio varaždinski gimnazijalac u razdoblju od 1821. do 1826. Stanovao je kod ljekarnika Aleksandra Haltera u Gospodskoj ulici (danas Gajeva ulica).³³ Nije učio mađarski jezik, a u katalogu je upisan kao "Croata krapinensis."³⁴ Za razvoj preporodnog pokreta u Varaždinu važan je drugi Gajev boravak u Varaždinu (rujan 1832. - kolovoz 1833.) kada je kod odvjetnika Ignjata Ruseka obavljao odvjetničku praksu.³⁵ Upravo je u tom razdoblju Gaj bio na prekretnici svog političkog djelovanja. Privodio je kraju oblikovanje vlastitog modela nacionalno-integracijske ideologije (spoznaje o naciji i jeziku kao biti nacije, vlastitu varijantu kollarevske ideje o kulturnoj slavenskoj uzajamnosti³⁶) za što mu je bio potreban afirmativni pristup najbližih suradnika i prijatelja. 1832. uputio je dvije molbe Poglavarstvu grada Varaždina vezano uz jezično pitanje. U prvoj molbi ponudio je svoje usluge u redigiranju svih političkih spisa na hrvatski jezik što je bilo odobreno od strane Poglavarstva. Međutim, u tom pitanju nije bilo pozitivnih pomaka jer je Gaj, kao bilježnik Sudbenog stola u Varaždinu, 4. prosinca 1832. ponovio molbu Poglavarstvu da u duhu tadašnje europske prakse uvede narodni jezik ("croatico-ilirico") u svoje administrativno poslovanje.³⁷

Kada je Gaj 1832. zatražio od Ugarskog namjesničkog vijeća dozvolu za izdavanje političkih i književnih novina, njegov su zahtjev spremno podržali i Varaždinska županija (3. prosinca 1832.) i Magistrat (15. prosinca 1832.) s motivacijom da bi takve novine trebale biti prvenstveno sredstvo za očuvanje narodnosti i jezika te za unapređenje i podizanje nacionalne kulture.³⁸ Jedna od prvih reakcija na pokretanje Gajevih novina došla je upravo iz Varaždina. U pismu gvardijana Kapucinskog samostana u Varaždinu, redovnika Bonaventure, upućenog Ljudevitu Gaju 26. siječnja 1835., izraženo je zadovoljstvo pokretanjem Novina Horvatzkih i značenjem koje će one imati "za nas Hervaczki i Shlavonski narod"³⁹

Pripremno razdoblje preporodnog pokreta (etapa A) počelo je u razdoblju propadanja feudalnih odnosa i nastanku (proto)modernog društva. U navedenom slučaju pratimo buđenje nacionalne svijesti manje

³³ R. HORVAT, (1993.), 293.

³⁴ K. FILIĆ, (1937.), 75.

³⁵ R. HORVAT, (1993.), 293.

³⁶ O Gajevoj ideologiji u razdoblju Ilirskog pokreta vidi u: Nikša STANČIĆ, *Gajeva "Još Horvatska ni propala" iz 1832-33. Ideologija Ljudevita Gaja u pripremnom razdoblju hrvatskog narodnog preporoda*, Zagreb, 1989., 95-145.

³⁷ Državni arhiv Varaždin (dalje: DAVŽ), f. 525 Narodna čitaonica Varaždin, 3761, 1832.

³⁸ *Varaždinske novosti*, 472 (15. 12. 1938.).

³⁹ Nacionalna i sveučilišna knjižnica (dalje NSK), *Korespondencija Ljudevita Gaja*, R 4702b; usp. Josip HORVAT, Jakša RAVLIĆ, *Pisma Ljudevitu Gaju, Građa za povijest književnosti hrvatske*, knjiga 26, Zagreb, 1956., 56.

skupine duhovne i svjetovne inteligencije, većinom građanskog porijekla, s istaknutom ulogom vođe (Ljudevit Gaj) koja je svojim interesom za kulturu, povijest, a naročito za jezik nastojala djelovati na društvo jedne odnarođene sredine. Iako je njezin utjecaj na društvo u cjelini bio vrlo malen, ona je omogućila nesmetani prijelaz u preporodno razdoblje nacionalnog pokreta (etapa B).

Etapa B – preporodno razdoblje nacionalnog pokreta u Varaždinu

Budući da “... sva slavjanska braća napreduju u veleslavnoj stazi narodne izobraženosti, samo mi Iliri nemamo osim naše Matice u Pešti jošte nijednog narodnog društva”,⁴⁰ preporodna je jezgra, na Gajev poticaj, razmatrala mogućnost pokretanja organizacijskih središta nacionalnog pokreta. S obzirom na složenost tadašnjih političkih prilika jedini mogući organizacijski oblik bio je čitaonički pokret za čije je pokretanje bilo dovoljno odobrenje gradske uprave. Na samom početku preporodnog razdoblja čitaonice su osnivane na gospodarski i socijalno najrazvijenijem području hrvatskog integracijskog središta: Varaždinu, Karlovcu i Zagrebu. Osnivanjem prve čitaonice na ovim prostorima – varaždinskog “Društva narodnog” počelo je preporodno razdoblje nacionalnog pokreta u Varaždinu. Sredinom siječnja 1838. bio je upućen javni “Poziv” svim domoljubima, tj. “Književne Narodnosti podupirateljah” da pristupe u “Društvo narodno”.⁴¹ U ovom, domoljubljem nadahnutom programatskom spisu izražena je nada da će svaki iskreni domoljub, po uzoru na tradiciju većine europskih naroda koji su već afirmirali svoje jezike i nacionalne književnosti, svim sredstvima nastojati doprinijeti jednom cilju - izgradnji narodnog jezika i književnosti.. S obzirom na ondašnje materijalne, društvene i političke prilike, ostvarenje tog cilja bilo je moguće jedino utemeljenjem društva koje će...” naj više Slavjanskih, bolje sebi srodnih, Novinah, najmre Ilirskih i Serbskih, kakono i Českih, koje jur zato, što Pravopis Ilirski na mesto Nemačkih pismenah iz čistog, Rodoljubja poprimiše, velu cenu zasluže, deržati, pa i Dela, koja se Slavjanstva, a najpače Ilirskog, če tikati Naroda, bila Jezikom, kojem mu drago, pisana, pokupovati, i svakomu sučlanu po redu oglašenja na stanoviti broj danah na čitati vandavati.”⁴² U “Pozivu” je bio određen i godišnji “prinesak” (članarina) za članstvo, a iznosio je najmanje dvije forinte po

⁴⁰ Ljudevit GAJ, Nekoja društva slavjanska kao sredstva narodne izobraženosti, u: *Danica Ilirska*, tečaj 2 (30. 7. 1836.).

⁴¹ *Poziv* je sačuvan u originalu i izložen u Gradskoj knjižnici i čitaonici Metel Ožegović u Varaždinu. Analizu samog teksta “Poziva”, ali bez dublje povijesne analize nalazimo u radovima Vande Milčetić koji su publicirani povodom obljetnica utemeljenja Čitaonice: V. MILČETIĆ, (1995.), 4; V. MILČETIĆ, (1958.).

⁴² *Poziv*, 1838.

svakom članu što je onemogućavalo pristup širim društvenim slojevima. Autorstvo "Poziva" pripisuje se Metelu pl. Ožegoviću (1814. - 1890.), velikom bilježniku Varaždinske županije. Međutim, akcija ne bi uspjela bez skupine preporoditelja koju su činili: Henrik Hergović, Antun Račić, Mihailo Košćec, Samuel Bužan, Pavao Manhardt, Josip Vidnjević i Tomo Blažek. Novoosnovano Društvo imalo je svoje službene prostorije na prvom katu kuće prof. Tome Jeliškega na današnjem Franjevačkom trgu br. 6, sve do preseljenja u kazališnu zgradu 1873.⁴³ Iz navedenog je vidljivo da je Društvo u početku imalo skroman čitalački okvir. Također, varaždinski preporoditelji bili su upoznati s temeljnim idejama ilirizma: ilirsko ime, domoljublje, jezičnost kao temelj nacionalne posebnosti i slavenska uzajamnost. Ugled, domoljublje i organizacijske sposobnosti učinili su Metela pl. Ožegovića vođom varaždinskih preporoditelja. Međutim, neprijeporne zasluge u osnivanju i djelovanju Društva imali su pojedini gimnazijski profesori koji su svojom erudicijom, prosvjetiteljskom orijentacijom i domoljubljem snažno utjecali na oblikovanje nacionalne svijesti mlade građanske inteligencije.

Da je "Društvo Narodno" pobudilo određen interes Varaždinaca doznajemo iz pisma Dragojla Kušlana, upućenog Ljudevitu Gaju 23. veljače 1838., u kojem ga je s ushićenjem obavijestio o osnivanju i radu "narodnog Društva Citateljah".⁴⁴ Navodi da je samo mjesec dana nakon utemeljenja Društvo brojilo više od 80 članova, među kojima su se nalazili ugledni pripadnici političkog i gospodarskog života grada Varaždina (ne navodi konkretna imena), a isticali su se novčanim priložima i donacijama knjiga. Takvim donacijama i godišnjom članarinom od 2 forinte u srebru, prikupljeno je preko 200 forinti što je, očigledno, bilo nedostatno s obzirom na potrebe.⁴⁵ Također, iz pisma dozajemo o prvim organizacijskim koracima Društva: izboru Ravnateljstva i donošenju prvih neslužbenih pravila.

Cilj "narodnog Društva Citateljah" je da se "...Novine, Časopisi, nemanje knjige u kojem mu dragu Jeziku pisane samo Sveslavjansko knjižestvo slišajuće pokupe", a u svrhu promicanja "slavo-ilirskog jezika", književnosti te ostalih stvari koje se odnose na narodnu stvar.

Čitaonica će u prvo vrijeme, zbog nedostatka novaca primati samo "... Novine Ilirske, Serbske i Južno-Severne Listove (Ost und West Blatter)", ali je izražena nada da će, s vremenom, pribaviti i ostale slavenske časopise.

Novinama će biti priloženi "Rečoslovník" od Stullia i "Slovnice" od Babukića i Berlića.

⁴³ V. MILČETIĆ, (1995.), 4.

⁴⁴ NSK, R 4702b, *Korespondencija Ljudevita Gaja*; J. HORVAT, J. RAVLIĆ, (1956.), 124.

⁴⁵ NSK, R 4702b, *Korespondencija Ljudevita Gaja*; J. HORVAT, J. RAVLIĆ, (1956.), 124.

U Čitaonici će postojati dva "Protocola", tj. zapisnika. Prvi će biti abecedni popis članova, a uz ime svakog člana biti će priložen poseban list papira koji će služiti za notiranje posuđenih knjiga. U drugi zapisnik, knjigu utisaka, svaki će član upisivati svoje prijedloge radi svrhovitijeg djelovanja, a o korisnim sugestijama raspravljat će Ravnateljstvo.

Sastanci Ravnateljstva održavat će se svakog 15. u mjesecu, u 4 sata poslije podne, a na njima će se raspravljati o problemima tekućeg poslovanja. Dnevni poslovi Čitaonice zahtijevat će stalno zapošljavanje bilježnika, zaduženog za nabavu i blagajnika, ali zbog nedostatka novaca te će poslove obavljati članovi Ravnateljstva, svaki tjedan prema ranije utvrđenom redoslijedu.⁴⁶

Kušlan se u pismu osvrnuo i na stanje knjižnog fonda koji je nastao uglavnom donacijama imućnijih članova pa je od Gaja zatražio popis knjiga koje bi Čitaonica svakako trebala posjedovati.⁴⁷ Analizom navedenog teksta možemo uočiti temeljne ciljeve djelovanja preporodne jezgre: promicanje "slavo-ilirskog jezika", književnosti i narodnosti općenito. Kao oblik djelovanja u ispunjenju zadanih ciljeva bio je čitaonički pokret, stoga pratimo prve pokušaje organizacije posudbene knjižnice čija su pravila preporoditelji upoznali u gradskim središtima Monarhije - Beču, Grazu, Pragu i Pešti.

O utemeljenju Čitaonice raspravljalo se na partikularnoj skupštini Varaždinske županije, održane 15. ožujka 1838. Tada su zastupnici odobrili ravnateljstvu Čitaonice da se svakog 15. u mjesecu, u 4 sata poslije podne, može sastajati u manjoj županijskoj dvorani.⁴⁸ Tim dobrenjem nastojali su se preduhitriti mogući napadi protivnika ilirizma jer se takvi skupovi u službenim županijskim prostorijama, bez izričite dozvole javne oblasti, nisu mogli održavati.

Prvi mjeseci nacionalne agitacije u širenju preporodne ideologije dali su dobre rezultate o čemu svjedoči dopis Metela pl. Ožegovića iz Varaždina 11. svibnja 1838. u kojem je s neskrivenim zadovoljstvom izvijestio da je broj upisanih članova Čitaonice porastao blizu stotine, da je prikupljeno više stotina forinti u srebru te mnogo vrijednih knjiga.⁴⁹

U prisutnosti uglednika grada Varaždina i Varaždinske županije, sredinom veljače 1839. održana je velika skupština varaždinske Čitaonice na

⁴⁶ NSK, R 4702b, *Korespondencija Ljudevita Gaja*; J. HORVAT, J. RAVLIĆ, (1956.), 124.

⁴⁷ NSK, R 4702b, *Korespondencija Ljudevita Gaja*; J. HORVAT, J. RAVLIĆ, (1956.), 124.

⁴⁸ DAVŽ, f. 525 Narodna čitaonica Varaždin, 1838.

⁴⁹ Iz navedenog dopisa također doznajemo da je članstvo Čitaonice u Varaždinu pozdravilo osnivanje narodnih čitaonica i u drugim hrvatskim gradovima. (*Danica Ilirska*, 21, (26. V. 1838.).

kojem je izabrano novo ravnateljstvo⁵⁰ i jednoglasno prihvaćena njezina "Osnova" (pravila) koju je sastavio profesor Hergović:

"Naredni predsjednik ima ravnateljstvo svaki mesec jedan put osobno sazvati u čitaonicu.

U sastanke pozivlju se i drugi čitaonice sučlanovi, koji dojiti mogu i hote. Ovi imadu pravo svojega menja izustiti. Na njihove savete i predloge mora se također obzir imati. Njim će se objaviti vreme sastanka svagda jedan dan prie sa snamenjem, koje će se u čitaonici najti.

Ravnateljstvo ima oblast upravitelju sva ona naložiti, koja se tiču koristi čitaonice.

Između ravnateljah mora se najmanje petero u sastanak dojti, za da se što zaključiti može. Ovih imena treba da se u zapisnicu zabilježe.

Sabori će se na godinu dva puta deržati, naime u vreme obćenoga varmedjinskoga sabora, gde se sva zaključiti mogu kao u sastancih. U ovih mora bilježnik sve zaključke pervašnjih sastankah pročitati (u sastanacih svagda samo poslednjeg sastanaka). Saborah i sastanakah zaključki moraju se u zapisnicu zapisati, dokazati se takodjer ima, jesu li poslednji zaključki sveršeni.

U saborih blagajnik ima predložiti račune, od kojih se pismeno odrešiti ima.

U saborih, ako je od potrebe, izabrat će se novo ravnateljstvo.

Knjiga željah «Wunschbuch» mora uvek u čitaonici otvorena biti, u koju svaki sučlan upisati može s podpisom svoga imena, što umi, da jest najkorisnie za dobro čitaonice, knjižnice ili obćem narodnosti, da se u sledećem sastanku ili saboru predstaviti bude moglo.

Knjige i novine po izminutnom vremenu u čitaonici mogu se dati sučlanovom na ladanje na tjedan danah. Toga radi čuvar će biti u čitaonici svaki dan posle podne od četvrte do pete ure, da takve van dade i zabilježi.

Od knjižnice moraju se dva ključa pribaviti, jedan za čuvara, drugi za bilježnika.

Mladeži kr. mestnoga gimnaziuma s njezinim u Ilirstvu učiteljem, pre-vrednim sučlanom Henrikom Hergovićem, koga velike zasluge o razvitju narodnosti putem naučanja obćenom su pohvalom primite, podelita već prie sloboda čitaonicu polaziti i po izminutnoj uri ilirskog podučanja onde u njegovom pribitju knjige ilirske čitati, jest i u napredak potvrđena.

Svi društva poslovi imaju se samo u ilirskom jeziku voditi.⁵¹

⁵⁰ *Ilirske Narodne Novine*, tečaj 5, 18 (2. III. 1839.).

⁵¹ *Ilirske Narodne Novine*, tečaj 5, 18 (2. III. 1839.).

Analizom iznijete “Osnove” možemo vidjeti da je veliki sabor varaždinske Čitaonice iz 1839. označio prekretnicu u njezinom radu. Prvo razdoblje neizvjesnosti je prošlo, Čitaonica je dobila potpunu upravnu strukturu.⁵² Zbog velikog interesa i oduševljenja za predavanja gramatike “ilirskog” jezika koja su se u Gimnaziji kontinuirano odvijala već drugu godinu, varaždinskim gimnazijalcima je čl. XI. “Osnove” ponovno potvrđen već ranije dozvoljen dolazak u Čitaonicu i čitanje “ilirskih” knjiga. Čitaonica je i dalje veliku pažnju posvećivala gimnazijskoj mladeži i njezinom napretku u “ilirskom” jeziku i literaturi. Na njezinom izvanrednom saboru u veljači 1841. bilo je zaključeno da se nagrade oni siromašni učenici koji su pokazali odlično poznavanje “ilirskog” jezika i književnosti.⁵³ Najveću ulogu u organizaciji navedenih aktivnosti imao je Henrik Hergović, gimnazijski profesor, čijom je zaslugom Gimnazija, postala jedno od središta nacionalno-integracijske ideologije u Varaždinu.

Na svakom saboru Čitaonice, pod utjecajem prosvjetiteljske ideologije, raspravljalo se o nužnosti prosvjećivanja puka kao preduvjeta ostvarivanja napretka. U tom pogledu bile su pokrenute i konkretne akcije. Utemeljena je glavnicom za podmirivanje troškova sastavljanja i tiskanja priručnika za potrebe pučkih škola.⁵⁴ Glavni inicijator ovih nastojanja bio je Metel pl. Ožegović koji se osobno obavezao da će doživotno izdvajati godišnji prilog od 20 forinti u srebru kao pomoć učenicima pučke škole u Beli.⁵⁵

Tijekom čitavog djelovanja Čitaonica je nastojala poduprijeti sve aktivnosti preporodne jezgre u Zagrebu, naročito Ilirske čitaonice koja je postala koordinacijsko središte čitaoničkog pokreta u Banskoj Hrvatskoj.⁵⁶ Jedan od privlačnijih načina širenja preporodnih ciljeva, naročito među mladim ljudima, bilo je kazalište. Stoga je, na sjednici uprave Ilirske čitaonice u Zagrebu 15. prosinca 1839. bila pokrenuta inicijativa za utemeljenje nacionalnog kazališta u kojem bi se predstave izvodile isključivo na narodnom jeziku. Tom je prilikom bio upućen javni poziv svim “domorodcima ilirskim” da svojim novčanim prilozima doprinesu ostvarenju tog cilja.⁵⁷ Potaknut tom inicijativom dr. Innocencie Ferk okupio je u Varaždinu “mlađano društvo dobrovoljacah” s ciljem izvođenja predstava na narodnom jeziku. Unatoč amaterizmu, odigrane predstave su zbog šaljivog i domoljubnog karaktera pobudile vrlo velik interes

⁵² Socijalna analiza upravne strukture varaždinske Čitaonice nalazi se u odlomku: “Društveni status patriotske grupe preporodnog razdoblja nacionalnog pokreta u Varaždinu.”

⁵³ *Ilirske Narodne Novine*, tečaj 7, . 21 (13. III. 1841.).

⁵⁴ *Danica Ilirska*, tečaj 4, 21 (26. V. 1838.).

⁵⁵ *Ilirske Narodne Novine*, tečaj 4, 74 (18. I. 1838.).

⁵⁶ Jakša, RAVLIĆ. Ilirska čitaonica u Zagrebu, u: *Historijski zbornik* 16, 1 (1963.), 161-163.

⁵⁷ Varaždinska Čitaonica kupila je dvije dionice po 25 forinti u srebru za potrebe kupnje Stankovićevog kazališta u Ulici Ćirila i Metoda u Zagrebu. (J. RAVLIĆ, (1963.), 177).

Varaždinaca naznačivši blagu prekretnicu u društvenom životu Varaždina koji je počeo poprimati nacionalno obilježje.⁵⁸

Još je na sjednici uprave Ilirske čitaonice u Zagrebu 7. ožujka 1839. bilo odlučeno da se osnuje jedan novi "zbor" pod imenom Matica ilirska, a po uzoru na Maticu češku u Pragu i Maticu srpsku u Pešti, s osnovnom zadaćom tiskanja knjiga i časopisa na "ilirskom" jeziku.⁵⁹ Kako zatražena potvrda za rad tog "Društva jezika i pismenosti ilirskog" nije stizala, Ilirska čitaonica je na svom osmom saboru 10. i 11. veljače 1842. godine osnovala glavnicu pod nazivom Matica ilirska.⁶⁰ Potporu tim akcijama Ilirske čitaonice, pružila je varaždinska Čitaonica. Na svome je saboru 20. listopada 1842. godine zaključila da se uplati 50 forinti u srebru kao dobrovoljni prilog za potrebe djelovanja Matice.⁶¹

Preporodno razdoblje u Varaždinu u vrijeme političkih borbi 1840-ih godina

Eskalacija političkih prilika 1840-ih godina kao posljedice stranačkih sukoba i mađarskih pritisaka na hrvatsku autonomiju odrazila se na razvoj nacionalnog pokreta u Varaždinu. Iz zapisnika redovitog sabora Čitaonice, održanog 24. studenog 1842., vidljivo je da je Čitaonica postala prostor političke agitacije Ilirske stranke čiji se program zasnivao na tri temeljna cilja: standardizaciji hrvatskog književnog jezika, buđenju nacionalne svijesti i uvođenju hrvatske nacije u "red plemenitih i europskih naroda."⁶² Franjo Rizman, ravnatelj Čitaonice odlučno je odbacio optužbe o tajnoj protuaustrijskoj djelatnosti, rusofilstvu, nepodobnošću "ilirskog" imena da zamijeni hrvatsko, slavonsko i dalmatinsko ime te je objasnio da je "ilirsko"

⁵⁸ Radi se o igrokazima: "Stepko Šubić ili Bela IV u Horvatskoj", "Naš Fricsek" i "777" (*Danica Ilirska*, tečaj 7, 19 (8. V. 1841.); *Danica Ilirska*, tečaj 7, 27 (3. VII. 1841.).

⁵⁹ Navedenoj sjednici prisustvovao je i Metel pl. Ožegovića u ulozu izvanrednog predsjednika varaždinske Čitaonice. (SMIČIKLAS, Tadija, *Povijest Matice hrvatske, Matica hrvatska 1842-1892, Spomen knjiga*, Zagreb, 1892., 6.).

⁶⁰ U svom govoru, predsjednik Ilirske čitaonice, grof Janko Drašković iznio je osnovnu zadaću tog Društva "...nauk i knjižestvo u našem narodnom jeziku rasprostranjivati i priliku mladeži našoj dati da se domorodno izобрази". Pod time je podrazumijevao pretisak starih književnih klasika, napose dubrovačkih pisaca novim ilirskim pravopisom, izdavanje novih djela te pripomoć pri njihovom raspačavanju što je u nedostatku knjižara bilo od presudne važnosti. (*Osnova Matice ilirske, Matica hrvatska 1842-1962.*, Zagreb, 1862.).

⁶¹ Prema čl. 4. "Osnove Matice ilirske", Čitaonica u Varaždinu, kao jedan od utemeljitelja, stekla je pravo na jedan besplatan primjerak svih manjih knjiga koje će se troškom Matice izdati te pravo na umanjenje cijene za 50 % svih većih izdanja čije je tiskanje zahtijevalo veće izdatke. (*Ilirske Narodne Novine*, tečaj 8, 96 (30. XI. 1842.); DAVŽ, f. 525 Narodna čitaonica Varaždin, Osnova Matice ilirske, 1842.).

⁶² *Ilirske Narodne Novine*, tečaj 8, 95 (26. XI. 1842.), *Ilirske Narodne Novine*, tečaj 8, 96 (30. XI. 1842.).

ime samo sredstvo za postizanje kulturnog zajedništva svih Južnih Slavena, a ne zataja i odbacivanje hrvatskog imena.⁶³ Time je odaslana i jasna poruka pripadnicima starih društvenih struktura, vezanih uz kajkavsko "horvatstvo" koji su odbacivali ilirsku ideologiju temeljenu na širem hrvatstvu i južnoslavenskoj kulturnoj zajednici. Upravo je štokavština, kao osnovica nacionalnog književnog jezika bila teško prihvaćana u varaždinskom kraju, sredini stoljetne kajkavske tradicije.

I Metel pl. Ožegović, "izvanredni" predsjednik Čitaonice, odbacio je sve optužbe o navodnoj tajnoj protuaustrijskoj djelatnosti iliraca jer je svaki iskreni domoljub imao samo jedan cilj: "...da pod dično vladajućom kućom austrijskom ustavno slobodu našu sačuvamo i u svakom obziru i duhu sadašnjeg veka primereno napredujemo!"⁶⁴ Kao glavnu svrhu postojanja Čitaonice istaknuo je: iznošenje povijesne istine i pravednost narodne stvari. Ona se, prema Ožegoviću, mogla ispuniti samo izdavanjem književnih djela na narodnom jeziku u vlastitom trošku prema primjeru Matice ilirske stoga je predložio sljedeće: osnivanje odbora koji bi odlučivao o izdavačkoj djelatnosti u vlastitom trošku, nabavu knjiga i časopisa koji bi služili našoj "narodnoj stvari", reviziju financijskog poslovanja, razmatranje potreba za promjenu službenih prostorija i biranje novog ravnateljstva.⁶⁵

Da se stvari oko Čitaonice nisu dobro odvijale doznajemo iz dopisa tiskanog u Ilirskim Narodnim Novinama 13. kolovoza 1842. u kojem je autor usporedio zagrebačku Ilirsku čitaonicu koja je posjedovala vrijedne književne novitete s varaždinskom koja pak "...izvan starih valcerah od 13 godina, nekoliko svezakah od Schillera, dvanaest košarah hrane nebeske od Schlossnigga i toliko tucetah almanakah – ništa izvorniega nedobiva." Ipak, čini se da navedena zbivanja nisu utjecala na osipanje članstva jer je krajem 1842. Čitaonica imala preko 140 članova.⁶⁶

Zabranom ilirskog imena u siječnju 1843., za nacionalni pokret nastupili su teški trenuci. Kao središta nacionalnih aktivnosti u brojnim hrvatskim gradovima, prvenstveno na kulturnom, ali sve više i na političkom planu, čitaonice su bile izložene napadima i pritiscima političkih protivnika. Koliko je situacija bila ozbiljna svjedoči sjednica zagrebačke Ilirske čitaonice, održane 27. srpnja 1843. u prisutnosti izaslanika iz Varaždina i Karlovca koji su pozvani radi usklađivanja rada triju čitaonica u obrani njihove opstojnosti kao organizacijskih središta nacionalnog pokreta.⁶⁷ U tom kontekstu možemo tumačiti novi, službeni naziv varaždinske Čitaonice

⁶³ *Ilirske Narodne Novine*, tečaj 8, 96 (30. XI. 1842.).

⁶⁴ *Ilirske Narodne Novine*, tečaj 8, 96 (30. XI. 1842.).

⁶⁵ *Ilirske Narodne Novine*, tečaj 8, 96 (30. XI. 1842.).

⁶⁶ *Ilirske Narodne Novine*, tečaj 8, 95 (26. XI. 1842.).

⁶⁷ J. RAVLIĆ, (1963.), 199-200.

– “Narodna Varaždinska Čitaonica” kojim se izbjeglo svako povezivanje s ilirizmom. Čitaonica je djelovala pod tim nazivom do 1853. Analizom njezinih pravila (“Narodne Varaždinske Čitaonice Uredbe”) iz 1847. može se uočiti da one uglavnom slijede već iznijetu “Osnovu” iz 1839., osim u člancima 9. i 14. Upravo su navedeni članci “Uredbi” najbolji pokazatelji političkih prilika u kojima je djelovala varaždinska Čitaonica. Čl. 9. bila je određena glavna zadaća svakog njezinog člana “nove sučlanove priijimati, takove zabilježiti i budućem saboru ili sastanku predložiti.”⁶⁸ Dakle, na saborima čitavog članstva ili na sastancima ravnateljstva odlučivalo se o mogućem učlanjenju novih članova jer se moralo voditi računa o njihovoj političkoj orijentaciji. Čl. 14. Čitaonica je stavljena pod zaštitu grada Varaždina.⁶⁹ Ovo pravilo je nastalo kao posljedica teških pritisaka i napada političkih protivnika jer je očigledno i sam opstanak Čitaonice došao u pitanje. O tome svjedoči brojno stanje članstva koje je 1847. iznosilo 147 osoba što je otprilike razina koja je bila postignuta 1842. godine.⁷⁰

Unatoč diskontinuitetu u razvoju preporodni pokret u Varaždinu postigao je prvi veliki politički uspjeh. 17. studenog 1845. na Velikoj skupštini Varaždinske županije pročitani su zaključci posljednjeg zasjedanja Hrvatskog sabora na hrvatskom književnom jeziku.⁷¹ Revoluciona previranja 1848. godine, zaoštavanje ugarsko-hrvatskih odnosa te ubrzane pripreme za neizbježan ugarsko-hrvatski rat dodatno su zaoštrile političke prilike u Varaždinu. Situaciju je otežavala blizina hrvatsko-ugarske granice, tj. mogućnost nesmetane mađaronske agitacije koja se širila iz Čakovca, snažnog mađaronskog uporišta. Stalni pritisci na Varaždinsku županiju kulminirali su u travnju 1848. godine. Iz pisma Ljudevita Ferenc, gradskog bilježnika, upućenog Ljudevitu Gaju 18. svibnja 1848. doznajemo da su se prilike u Varaždinu iz korijena promijenile. Svoje duboko razočaranje i ljutnju izrazio je u jednoj rečenici: “Duh domovine nestaje, prokleta nemština u magjarizam pretvorena započe vladati.”⁷² Takav razvoj događaja iz temelja je potresao Narodnu čitaonicu u Varaždinu. Politički sukobi utjecali su na pojačanu političku diferencijaciju među njezinim članovima što je izazvalo istupanja iz Čitaonice, čime je bio doveden u pitanje njezin opstanak. Već spomenuti Ljudevit Ferenc još je 23. travnja 1848. godine u pismu obavijestio Ljudevita Gaja da je i sam predsjednik Narodne varaždinske čitaonice, Franjo Rizman, istupio iz nje i prešao na mađaronsku stranu.⁷³

⁶⁸ DAVŽ, f. 525 Narodna čitaonica Varaždin, Narodne Varaždinske Čitaonice Uredbe, 1847.

⁶⁹ DAVŽ, f. 525 Narodna čitaonica Varaždin, Narodne Varaždinske Čitaonice Uredbe, 1847.

⁷⁰ DAVŽ, f. 525 Narodna čitaonica Varaždin, Imenoslov G.G. Sučlanovah Narodne Varaždinske Čitaonice, 1847.

⁷¹ *Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske*, tečaj 11, 54 (19. XI. 1845.).

⁷² J. RAVLIĆ, J. HORVAT, (1956.), 152-153.

⁷³ J. RAVLIĆ, J. HORVAT, (1956.), 151.

Društveni status patriotske skupine preporodnog razdoblja nacionalnog pokreta u Varaždinu

Preporodno razdoblje nacionalnog pokreta (etapa B) u Varaždinu odvijala se tijekom 1830-ih i 1840-ih godina. Izvori za pokušaj rekonstrukcije društvenog statusa patriotske skupine preporodnog razdoblja nacionalnog pokreta u Varaždinu su: izvještaji o sudjelovanju u preporodnim aktivnostima (npr. Ilirsko kazalište u Varaždinu, potpora Matici ilirskoj),⁷⁴ osobna korespondencija preporoditelja,⁷⁵ sastav upravne strukture varaždinske Čitaonice iz 1839.⁷⁶ i dragocjen popis članova Narodne varaždinske Čitaonice iz 1847. ("Imenoslov G.G. Sučlanovah Narodne Varaždinske Čitaonice"⁷⁷, prilog 1.) Radi se o skupini od 180 osoba za koje su pronađeni podaci o socijalnom statusu. U analizi navedenih podataka odvojena je uža preporodna jezgra od ostatka patriotske grupe koja je podržavala preporodne aktivnosti. Uža preporodna jezgra može se poistovjetiti s upravnom strukturom varaždinske Čitaonice koja je imala ulogu organizacijskog središta nacionalnog pokreta. Riječ je, prvenstveno, o inteligenciji unutar koje razlikujemo nekoliko skupina: skupina koja je visoko pozicionirana u gradskim i županijskim tijelima vlasti, svećenici, niži činovnici i učitelji.⁷⁸

Drugi dio analize odnosi se na širu skupinu koja je u određenom trenutku pristala uz preporodnu ideologiju, a čine je: inteligencija (pripadnici gradske političke elite, odvjetnici, liječnici, činovnici, svećenici i učitelji), bogato trgovačko građanstvo koje će u drugoj polovici 19. stoljeća ulaziti u gradske strukture vlasti, posjednici i u manjoj mjeri obrtnici. Valja istaknuti pripadnike političke i društvene elite plemićkog porijekla koji su profesionalno ili zavičajno povezani s Varaždinom i Varaždinskom županijom, a imali su važnu ulogu u izgradnji preporodne ideologije kao i poveznice s nacionalno-integracijskim središtem. Tom elitnom krugu pripadali su:

⁷⁴ *Danica Ilirska*, tečaj 7, 19 (8. V. 1841.); *Danica Ilirska*, tečaj 7, 27 (3. VII. 1841.).

⁷⁵ J. RAVLIĆ, J. HORVAT, (1956.), 56, 124, 151-153; NSK, R 4702b, *Korespondencija Ljudevita Gaja*.

⁷⁶ *Ilirske Narodne Novine*, tečaj 5, 18 (2. III. 1839.).

⁷⁷ DAVŽ, f. 525 Narodna čitaonica Varaždin, Imenoslov G.G. Sučlanovah Narodne Varaždinske Čitaonice, 1847.

⁷⁸ Ravnateljstvo Čitaonice, izabrano na općem saboru 15. veljače 1839. godine, činili su: 1. ravnatelj "naredni": Franjo Rizman - gradski sudac; 2. ravnatelj "izvaredni": Metel pl. Ožegović - veliki bilježnik Varaždinske županije; 3. "predsednici": Nikola Radočaj - "oberstar", Samuel Bužan - veliki sudac Varaždinske županije, Maksimilian Ivčić - "nadzornik tridesetnica", Josip Sinković - županijski blagajnik, Ivan Gvozdanović - pravnik i vrhovni gradski bilježnik, Franjo Kupak - gradski odvjetnik, Juraj Fabek - vjeroučitelj u narodnim učionicama; 4. upravitelj čitaonice: Mihailo Koščec - gradski blagajnik i pravnik; 5. bilježnik: Henrik Hergović - gimnazijski profesor; 6. blagajnik: Josip Vidnjević - gradski blagajnik; 7. računovođa: Vjekoslav Matačić - županijski računovođa; 8. čuvar knjižnice: Janko Marić - učitelj. (*Ilirske Narodne Novine*, tečaj 5, 18 (2. III. 1839.)).

Lentulaj Mirko (pokrovitelj Čitaonice), Herman Bužan, grof Janko Drašković, grof Juraj Oršić, baron Alexandar Pongrac i Metel Ožegović⁷⁹ unoseći elemente identiteta "nationis croaticae" u rani hrvatski nacionalizam. Među članovima Čitaonice nalazim tri ilirke (Rozalija Groff, Marija Horvat i Ljuboslava Višak) što je pokazatelj slabe zastupljenosti žena u društvenom i kulturnom životu Varaždina prve polovice 19. stoljeća.⁸⁰

Analiza društvenog statusa patriotske skupine preporodnog razdoblja nacionalnog pokreta u Varaždinu jasno pokazuje da je proces nacionalnog osvješćivanja zahvatio malu, ali vrlo istaknutu skupinu pojedinaca koja u svojoj nacionalnoj agitaciji nije ostvarila veći utjecaj na šire društvene slojeve što je u konačnici rezultiralo polustoljetnim otklonom od etape C, tj. nacionalizacije masa.

Zaključak

Rezultati istraživanja preporodnog razdoblja nacionalnog pokreta u Varaždinu primjenom Hrochovog periodizacijskog modela pokazuju određene sličnosti, ali i specifičnosti u odnosu na nacionalni prostor. Pripremna etapa preporodnog pokreta (etapa A) počela je 1790-ih, a završila 1830-ih godina. U definiranom vremenskom okviru pratimo buđenje nacionalne svijesti manje skupine duhovne i svjetovne inteligencije, većinom građanskog porijekla, s istaknutom ulogom vođe u ranim 1830-im godinama (Ljudevit Gaj) koja je svojim interesom za kulturu, povijest, a naročito za jezik nastojala djelovati na društvo jedne "odnarođene" sredine. Većina njezinih aktivnosti bila je vezana uz varaždinsku Gimnaziju koja je u prvoj etapi preporodnog pokreta bila središte narodnog duha. Iako je utjecaj navedene skupine na društvo u cjelini bio vrlo malen, ona je omogućila nesmetani prijelaz u preporodno razdoblje nacionalnog pokreta (etapa B) koje se odvijalo tijekom 1830-ih i 1840-ih godina.

Preporodno razdoblje nacionalnog pokreta u Varaždinu počelo je 1838. osnivanjem "Društva narodnog," prvog nacionalnog društva na hrvatskom prostoru. To je ujedno i početak čitaoničkog pokreta koji se zbog političkih, ali i ideoloških razloga snažno razvijao na hrvatskom prostoru. Varaždinsko "Društvo narodno" ubrzo je preraslo skromne čitalačke okvire i postalo središte preporodnog pokreta. Unutar Čitaonice pokretane su brojne preporodne aktivnosti: nastojanja oko uvođenja narodnog jezika u gradska

⁷⁹ DAVŽ, f. 525 Narodna čitaonica Varaždin, Imenoslov G.G. Sučlanovah Narodne Varaždinske Čitaonice, 1847.

⁸⁰ DAVŽ, f. 525 Narodna čitaonica Varaždin, Imenoslov G.G. Sučlanovah Narodne Varaždinske Čitaonice, 1847.

i županijska tijela vlasti, organizacija predavanja gramatike narodnog jezika u varaždinskoj Gimnaziji, osnivanje "ilirskog" kazališta u Varaždinu, briga oko prosvjećivanja puka, podupiranje svih aktivnosti preporodne jezgre u Zagrebu: Ilirske čitaonice, nacionalnog kazališta, Matice ilirske itd.

Društvena analiza preporodne jezgre pokazuje da se radi, prvenstveno, o inteligenciji unutar koje razlikujemo nekoliko skupina: skupina koja je visoko pozicionirana u gradskim i županijskim tijelima vlasti, svećenici, niži činovnici i učitelji. Njihov utjecaj na šire slojeve bio je ograničen što je potvrdila društvena analiza skupine koja je podržavala nastojanja preporodne jezgre. Stoga je, zbog navedenih okolnosti, ali i nepovoljnog povijesnog razvoja, u hrvatskom slučaju nastupio polustoljetni zastoj između etape B i etape C (masovni nacionalni pokret) koja je počela pojavom seljačkog pokreta braće Radić početkom 20. stoljeća čime je završen proces integracije hrvatske nacije.

Prilog 1: Imenoslov G.G. Sučlanovah Narodne Varaždinske Čitaonice, 1847. (DAVŽ, f. 525 Narodna čitaonica Varaždin)

Imenoslov		
G.G. Sučlanovah Narodne Varaždinske Čitaonice 1847		
1. Bep. Lentulaj Mirko	46. Ivrić Matkamiliano.	91. Krieger Jji. Jevit.
2. Anapasićević Josip	47. Jakopović Stjepan.	92. Kavaković Franjo.
3. Appell Natha.	48. Ledvaj Josip.	93. Kell Anton.
4. Arnold Franjo.	49. Aellaić Danilo.	94. Okner Andrija.
5. Balog Dragutin.	50. Tellićević Samo.	95. Bross Hoff Ović Josaj.
6. Babušić Hermann.	51. Batić Josip.	96. Bross Biegani Natha.
7. Barabai Marika.	52. Barba Josaj.	97. Pečenik Franjo.
8. Bastin Franjo.	53. Kottig Jevit.	98. Petak Josaj.
9. Bernath Ervika.	54. Kleiner Josip.	99. Petović Ivan.
10. Bolanji Antelona.	55. Kocir Jozak.	100. Potina Krunoslav.
11. Brath Josip.	56. Kijaković Aleksandro.	101. Pintarić Goranalo.
12. Bruni Josip.	57. Kis' Vasilav.	102. Mohl Franjo.
13. Bura Buntan Hermann.	58. Krištopij Anton.	103. Pehlin Mirko.
14. Buntan Samula.	59. Krištopij Stjepan.	104. Toglić Dragutin.
15. Car Stjepan.	60. Kollarčić Franjo.	105. Kovar Bognar Hermann.
16. Čelinić Franjo.	61. Konstantin Franjo.	106. Brašinskić Anton.
17. Černogaj Cvijeta.	62. Krišćić Mikhael.	107. Kurl Anton.
18. Čerš Hoff Bratko Banka.	63. Krolba Anton.	108. Radović Nikola.
19. Čović Bavo.	64. Krolba Vinka.	109. Rajković Bavo.
20. Čover Vasilav.	65. Kovar Bavo.	110. Rakus Sebastian.
21. Čyrvodofer Josip.	66. Krajarić Bontikar.	111. Rata Josip.
22. Čyrić August.	67. Krauss Josip.	112. Reisman Franjo.
23. Čegan Bavo.	68. Kukuljović Ivan.	113. Seubauer Natha.
24. Čerene Jevit.	69. Kukuljović Vasilav.	114. Schovanik Bogdan.
25. Čerene Krunoslav.	70. Kuntić Andrija.	115. Smerojak Andrija.
26. Čyrić Imocencio.	71. Kupak Franjo.	116. Sever Josip.
27. Čypholier Jevitav.	72. Kukuljakić Blat.	117. Šemuncić Aleksandro.
28. Čyrić Mirko.	73. Ledvaj Stjepan.	118. Štarković Josip.
29. Čyrić Josaj.	74. Kuntulaj Bavo.	119. Somogji Ivan.
30. Čyrić Dragutin.	75. Kipold Stjepan.	120. Špičić Vladaj.
31. Čyrić Josip.	76. Krborec Bavo.	121. Staudinger Ivan.
32. Čyrić Šimjan.	77. Krieger Benko.	122. Svajek Dragutin.
33. Čyrić Josaj.	78. Kapar Natha.	123. Štalić Jji. Jevit.
34. Čyrić Šimjan.	79. Karpinac Anton.	124. Šmaj Anton.
35. Čyrić Rozalia.	80. Karpinac Nikola.	125. Šmajević Vase.
36. Čyrić Nikola.	81. Karhar Bavo.	126. Vigh Anton.
37. Čyrić Eduardo.	82. Karšić Vuk.	127. Vrbovec Bavo.
38. Čyrić Ivan.	83. Mayer Ferdinando.	128. Vrbovec Natha.
39. Čyrić Dragutin.	84. Krieger Ferdinando.	129. Vrbovec Josaj.
40. Čyrić Ervika.	85. Krišćević Anton.	130. Vrbak Jjubalava.
41. Čyrić Konrad.	86. Krišćić Matkamiliano.	131. Vrbavski Stjepan.
42. Čyrić Franjo.	87. Krišćević Matkamiliano.	132. Zengval Dragutin.
43. Čyrić Maria.	88. Krišćić Vinka.	133. Zeman Krunoslav.
44. Čyrić Leno.	89. Krišćević Josip Lika.	134. Zeman Šimjan.
45. Čyrić Josaj.	90. Krišćević Josip Bredan.	135. Žurčić Anton.

Summary

Some properties of the Revival period of the national movement in Varaždin (1838. - 1848.)

The author attempts to problematize the Revival period of the national integration in Varaždin by the applying the Hroch's periodization model of national movement. In this context she sets the following research objectives: the specification of the time frame for the period specified, the specification of the social structure of its carriers, content analysis of patriotic agitation and relation to the national-integration center. She gives special attention to the establishment and operation of the first national association in the Revival period in Croatian region, Varaždin's "The Society of Public" as the organizational center of patriotic efforts. The paper is based on archival and published material related to this issue.

Key words: national movement, Illyrian movement, national public library, Varaždin, 19th century.

DRUŠTVO POVJESNIČARA GRADA VARAŽDINA
I VARAŽDINSKE ŽUPANIJE

UDK 94(497.5-37Varaždin)
ISSN 1848-0837

**HISTORIA VARASDIENSIS
ČASOPIS ZA VARAŽDINSKU
POVJESNICU**

1

VARAŽDIN, 2011.

Nakladnik / Publisher

Društvo povjesničara grada Varaždina i Varaždinske županije

Za nakladnika / For the Publisher

Spomenka Težak

Uredništvo / Editor's board

Rajko Guščić, prof. (Varaždin)	Magdalena Lončarić, prof. (Varaždin)
dr. sc. Vladimir Huzjan (Varaždin)	MSc Ivan Obadić (Zagreb)
mr. sc. Suzana Jagić (Ivanec)	Spomenka Težak, prof. (Varaždin)
Ivančica Jež, prof. (Ludbreg)	dr. sc. Hrvoje Petrić (Zagreb)
mr. sc. Siniša Krznar (Zagreb)	Kruno Sudec (Varaždin)

Kontakti Uredništva / Editor's office

Franjevački trg 6, 42 000 Varaždin; tel/fax. 042/658 762;
e-mail: historiavarasdiensis@gmail.com

Glavni i odgovorni urednici / Editors in Chief

dr. sc. Hrvoje Petrić, MSc Ivan Obadić

Savjet časopisa / Journal's council board

dr. sc. Juraj Belaj (Zagreb), dr. sc. Neven Budak (Zagreb), dr. sc. Dragutin Feletar (Koprivnica), mr. sc. Ernest Fišer (Varaždin), PhD Zoltán Gózszy (Pečuh), dr. sc. Željko Holjevac (Zagreb), Siniša Horvat, prof. (Varaždin), dr. sc. Andrej Hozjan (Maribor), Damir Hrelja, prof. (Varaždin), dr. sc. Mira Kolar-Dimitrijević (Zagreb), Miroslav Klemm, prof. (Varaždin), dr. sc. Nevenka Krklec (Varaždin), dr. sc. Mirjana Matijević-Sokol (Zagreb), dr. sc. Janko Pavetić (Varaždin), prof. emeritus Franjo Ruža (Varaždin), akademik Franjo Šanjek (Zagreb), Marina Šimek, prof. (Varaždin), mr. sc. Eduard Vargović (Varaždin), PhD Leopold Toifl (Graz)

Grafički urednik / Graphic editor

Kruno Sudec

Naklada / Copies

300

Priprema i tisak / Layout and Print

Tiskara Zelina d. d. - Sv. Ivan Zelina

Časopis izlazi jednom godišnje. Cijena primjerka iznosi 100 kuna.

Časopis se objavljuje novčanom potporom Grada Varaždina, Varaždinske županije, Vindije d. d. i Bernarde Nova d. o. o.

Korice: Kartuša sa Sotterova atlasa iz 18. st. koji se čuva u Državnom arhivu u Varaždinu

Autor i oblikovanje korica: Kruno Sudec

Konačno oblikovanje i priprema korica za tisak: Studio Fotak